

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СКАРБНИЦЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

Матеріали наукової конференції
“Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки”
16 жовтня 2023 р.

КИЇВ
2025

Фіалко О. Є.

ПРО ОДНУ ЗОЛОТУ ПЛАСТИНКУ З КУРГАНУ ОГУЗ

В статті детально розглядається унікальна знахідка з розкопок 1902 р. скіфського кургану Огуз — золота пластинка-лусочка. Завдяки колу аналогій уточнюється її приналежність до захисного обладунку із золотим лускатим покриттям.

Ключові слова: лускаті пластинки, захисний обладунок, портупейний пояс, курган Огуз, Скіфія.

Курган Огуз — є усипальницею одного з представників найвищого щабля скіфського суспільства. Він знаходиться за 2,5 км на північний схід від околиці сел. Нижні Сірогози Генічеського р-ну Херсонської обл. Зведений на вододілі, цей велетень посідав центральну позицію у Дніпро-Молочанському степу, на перехресті головних доріг.

Курган досліджувався в чотири етапи, нерівнозначних не лише за протяжністю сезонів розкопок, але й їхньою інтенсивністю та результативністю. В різні періоди його досліджували Микола Іванович Веселовський (чотири польові сезони 1891–1894 рр.); Вадим Миколайович Рот (1902 р.); через 70 років Олександр Михайлович Лесков (1972 р.) і Юрій Вікторович Болтрик (1979–1981 рр.). Розкопки кургану, що тривали дев'ять польових сезонів, розтяглися на дев'яносто років (Болтрик, Фіалко 2016).

За цей час були відкриті (рис. 1) складна Центральна поховальна споруда і пов'язана з нею могила чотирьох коней, влаштована в окремій ямі; Південна, Північна та Західна могили; а також конструктивні деталі насипу — поховальна доріжка, що вела до Центрального поховання; кільцевий рів, який дав можливість уточнити межі кургану, та залишки кам'яної кріпиди.

Здавалося, а головне очікувалось, що такий велетень зі складною системою поховальних споруд мав бути резерватом великої кількості супровідного інвентарю. На жаль, так не сталося. Курган був нищівно пограбований вірогідно в кілька заходів. І перше з них очевидно сталося невдовзі після закінчення церемоніальних дій поки органічні матеріали ще не встигли зотліти.

За нашими підрахунками, загалом в Огузі знайдено 266 найменувань предметів, що складають 10467 одиниць зберігання. Артефакти з цього кургану зараз знаходяться в колекціях трьох установ — закордонному Ермітажі (у Санкт-Петербурзі) і вітчизняних Скарбниці Національного музею історії України та Фондах Інституту археології НАН України (у Києві).

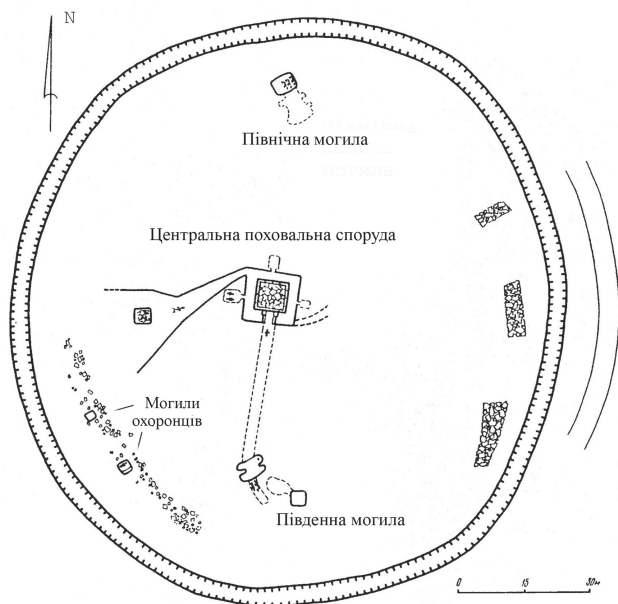

Рис. 1. Зведений план кургану Огуз (автор Ю. Болтрик).

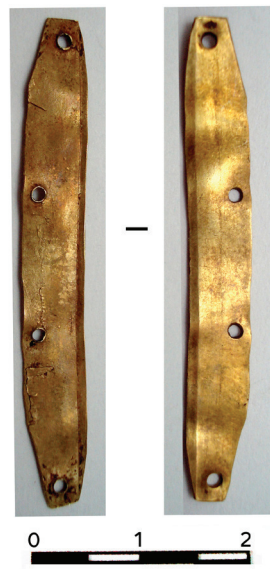
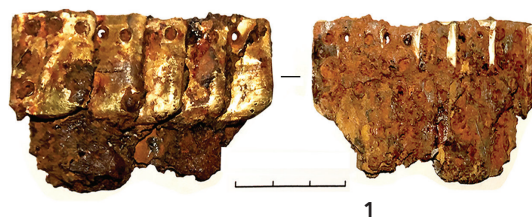

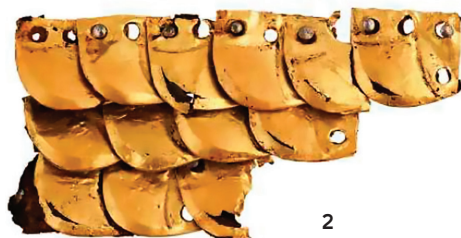
Рис. 2. Золота пластинка з кургану Огуз.

Отже, у 1902 р. під час робіт на кургані під керівництвом штабс-капітана севастопольського фортечного піхотного батальйону Вадима Рота, серед інших артефактів в Центральній поховальній споруді була знайдена невелика золота пластинка. А. П. Манцевич, яка першою звернула на неї увагу, позначила її як таку, що *"не збереглася"* (Манцевич 1941, с. 29). Однак вона і досі наявна в Ермітажі під шифром Дн 1902 № 1/184 (рис. 2). Пластинка мала вигляд вузького прямокутника зі звуженими кінцями (розмірами 4,6 × 0,6 см) та отворами — по одному на кожному торці і в двох місцях вздовж трохи вигнутої довгої сторони. Одна довга зовнішня сторона підігнута. Поверхня її дещо хвиляста. На думку А. П. Манцевич, остання обставина пояснюється тим, що спершу пластинка мала вигнуту форму, але згодом її намагалися вирівняти (Манцевич 1941, с. 21). Аналогічні предмети пов'язуються з захисним обладунком.

Зазвичай частини панцирного набору виготовлялися із заліза, інколи з бронзи та кістки (Черненко 1968, с. 22). Проте, відомо кілька випадків знахідок залізних панцирних лусочок із золотим плакуванням. Такі зразки зафіксовані в Олександрополі (рис. 3: 1), Куль-Обі, кургані 2 групи Частих курганів, кургані 11/16 біля с. Мастюгіне, Другому Семибратньому кургані, кургані Патініютті (Замятнин 1946, с. 20; Мелюкова 1964, с. 71; Черненко 1968, с. 36; Пузикова

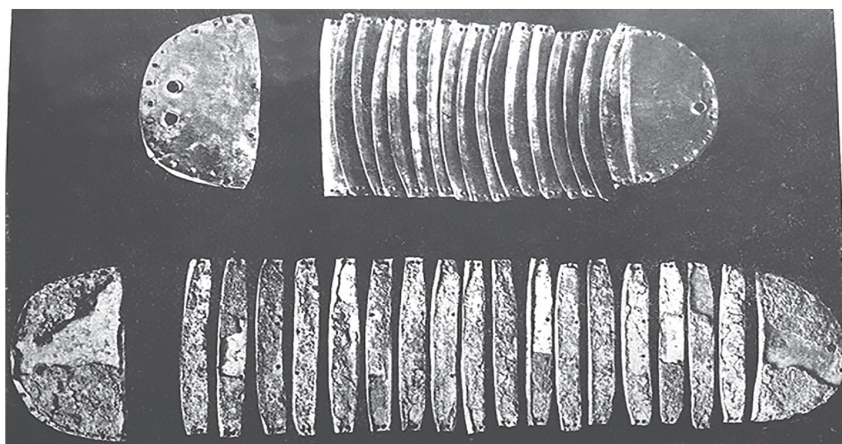
← Рис. 3. Залізні панцирні лусочки з золотим плакуванням:
1 — Олександропіль;
2 — Старосел (Болгарія).

↓ Рис. 4. Бойові пояси з лускатим покриттям: 1 — Талаєвський курган (бронза);
2 — склеп кургану Куль-Оба (залізо із золотим плакуванням).

1

2

2001, с. 56; 2017, с. 59; Полин, Алексеев 2018, с. 288). Подібна знахідка відмічена і у Староселі (Болгарія), зберігається у Національному історичному музеї м. Софії. Там уцілів уламок з трьох рядів залізних пластин з округлим нижнім краєм (рис. 3: 2), кожна з яких плакована золотом (Конова 2013, с. 254; Журавлев, Фирсов 2013, кат. 90). Вирізняється два варіанти плакування панцирних пластин — повне (яке вкривало всю поверхню кожної пластинки) або часткове (коли золотилася лише та частина, яку не перекривали сусідні пластини). За спостереженнями А. І. Пузікової, у Мастюгинському кургані 11/16 золотою фольгою прикрашалась лише передня (парадна) частина панцира (Пузикова 2017, с. 59). Розміри пластин панцирних наборів надзвичайно різноманітні — вирізняється до 17 варіантів розмірів в одному наборі при довжині від 1,7 до 6,2 см і ширині від 0,7 до 2,6 см (Черненко 1968, с. 27).

Огузька пластина за розмірами ніби “входить” у ці параметри, але її вирізняє маленька ширина — вона досить вузька. Розглядаючи скіфські пояси, А. П. Манцевич свого часу справедливо зауважила, що огузька пластинка за формою повністю збігається з лусочками бронзового поясу з Першого Талаєвського кургану (рис. 4: 1). Втім талаєвські пластини відрізнялися не лише за матеріалом, з якого вони були виготовлені, а й дещо більшими (7,4 × 0,7 см) розмірами (Отчет 1893, с. 78, рис. 63; Манцевич 1941, с. 25, 29). Найближчим аналогом огузької пластини за розмірами (4,5 × 0,6 см) є знахідка з кургану 401 біля с. Журавка (Бобринской 1905, с. 18).

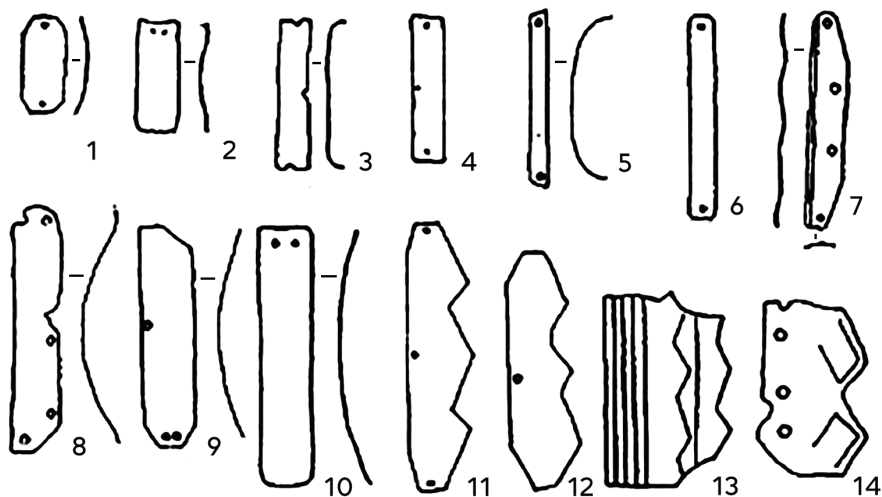

Рис. 5. Типи пластин металевго набору портупейних поясів (за Черненко 1964).

Розміри пластин бойових поясів теж досить різноманітні (рис. 5), в залежності від довжини та ширини поясу розрізняються екземпляри довжиною від 2,0 до 8,9 см при ширині від 0,8 до 1,0 см. При цьому, на відміну від панцирних наборів, пластини для поясів зазвичай виготовляли з бронзи, рідше вони були залізними. За спостереженнями Є. В. Черненка, доволі часто в одному поховальному комплексі знаходили панцирний обладунок і бойовий пояс в комплекті (Черненко 1968, с. 59, 73). При аналізі захисного обладунку і поясів зокрема, дослідник зазначив, що крім Огузу золоті пластини входили також до складу поясних наборів з Оксютинців (курган 5 1905 р.), Литої Могили і Рижанівського кургану (Черненко 1964, с. 27; 1968, с. 59). Проте при найближчому ознайомленні зі знахідками з трьох останніх курганів (Ильинская 1968, табл. XX: 6; Придик 1911, табл. II; Черненко 1964, табл. 1) з'ясувалося, що йдеться про зовсім інший тип оздоблення ременів — не лускатим покриттям, а різними за формою та декором пластинами — відповідно, прямокутними та фігурними у вигляді птаха та розетки. Тут можна згадати лише єдиний випадок — знахідку поясу зі склепу кургану Куль-Оба (рис. 4: 2), залізні пластини якого були вкриті золотим плакуванням (Древности 1854, табл. 28: 9; Манцевич 1941, рис. 9). Отже золотих аналогів до огузької пластини немає.

Зважаючи на форму огузької пластини та наведені аналогії логічно вбачати в ній оздоблення бойового портупейного поясу, які мали широке розповсюдження серед скіфів на теренах Причорноморського степу. Зауважу, що зброя в Огузі представлена вкрай скромно, а елементи захисної амуніції майже відсутні. У всякому разі в жодному зі звітів про розкопки кургану не згадуються знахідки фрагментів панцира або будь-яких інших деталей захисного обладунку.

За одним з варіантів легенди про походження скіфів, яку переказав Геродот, серед священних речей, залишених Гераклом для своїх синів, крім луку та золотої чаші, був пояс. Лише молодший син Геракла Скіф зміг натягнути тятиву лука і підперезатися батьковим поясом, через що він залишився в країні і саме від нього *“походять ті, що стають царями скіфів”* (Herod., IV, 9–10). Цей епізод, переданий Геродотом, побічно зацентрував на значенні бойового поясу як беззаперечного атрибуту влади у скіфів. В нашому випадку це підтверджується і тим, що пояс, виконаний в золоті, — символі царської влади.

Отже поодиноким знахідкою золотої поясної пластинки з кургану Огуз доволі значуща в цьому випадку.

По-перше, вона засвідчує наявність захисної амуніції у Центральній поховальній споруді цього кургану;

по-друге, підтверджує факт існування “класичних” бойових поясів із золотим лускатим покриттям у скіфів;

по-третє, зважаючи на унікальність цього випадку, вона побіжно підкреслює високий соціальний статус головного небіжчика в Огузі.

І головне — ця пластинка демонструє, що в археології немає дрібниць.

ЛІТЕРАТУРА

Бобринской, А. А. 1905. Отчет о раскопках, произведенных в 1903 году в Чигиринском уезде Киевской губ. *Известия Императорской Археологической Комиссии*, 14, с. 1–43.

Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е. 2016. История исследования кургана Огуз. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, XIX, с. 113–146.

Геродот. 1993. *Історії в дев'яти книгах*. Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. Київ: Наукова думка.

Древности. 1854. *Древности Боспора Киммерийского, хранящиеся в императорском музее Эрмитажа*. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.

Журавлев, Д. В., Фирсов, К. Б. (ред.). 2013. *Фракийское золото из Болгарии: Ожившие легенды*. Москва: Кучково поле.

Замятнин, С. Н. 1946. Скифский могильник “Частые курганы” под Воронежем. *Советская археология*, VIII, с. 9–51.

Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепровского лесостепного Левобережья*. Киев: Наукова думка.

Конова, Л. 2013. Амазонки — женщины-воительницы. В: Журавлев, Д. В., Фирсов, К. Б. (ред.). *Фракийское золото из Болгарии: Ожившие легенды*. Москва: Кучково поле, с. 248–261.

Манцевич, А. П. 1941. О скифских поясах. *Советская археология*, VII, с. 19–30.

Мелюкова, А. И. 1964. *Вооружение скифов* (Свод археологических источников, Д1-4). Москва: Наука.

Отчет. 1893. *Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1891 год*. Санкт-Петербург: Типография Главного Управления Уделов.

Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. 2018. Скифский царський Александропольський курган IV в. до н. е. в Нижнем Поднепров'ї. Київ: “Видавець Олег Філюк”.

Придик, Е. М. 1911. Мельгуновский клад 1763 года. *Материалы по археологии России*, 31, с. 1–39.

Пузикова, А. И. 2001. *Курганные могильники скифского времени Среднего Подонья. Публикация комплексов*. Москва: Наука.

Пузикова, А. И. 2017. *Погребальный инвентарь курганных могильников скифского времени Среднего Подонья*. Москва: ИА РАН.

Черненко, Є. В. 1964. Скіфські бойові пояси. *Археологія*, XVI, с. 27–48.

Черненко, Е. В. 1968. *Скифский доспех*. Киев: Наукова думка.